

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 12 (Eylül/September 2023), s. 107-126.

|| Geliş Tarihi-Received: 09.08.2023

|| Kabul Tarihi-Accepted: 08.09.2023

|| Araştırma Makalesi-Research Article

|| ISSN: 2687-5675

|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1340059

Lami'î Çelebi'nin Salâmân u Absâl Mesnevisinde Kahramanın Arketipsel Yolculuğu

The Archetypical Journey of the Hero in Lami'î Çelebi's Masnavi of Salâmân u Absâl

Gamze ÜNSAL TOPÇU*
Cihan İNAL**

Öz

Kültürün yeni nesillere aktarımında edebî eserlerin çok önemli bir rolü vardır. Güçlü edebî eserler yerel unsurlarla beraber evrensel unsurların da taşıyıcısıdır. Uzun insanlık tarihi boyunca farklı coğrafya ve kültürlerdeki insanların ortak duygu ve düşünceler geliştirdiklerini edebî eserlerde görmek mümkündür. Metinlerin arka planındaki yerel ve evrensel unsurların daha iyi kavranması için analitik psikolojinin geliştirdiği arketipsel eleştiri yöntemini kullanmak büyük katkılar sağlamaktadır. Bu bağlamda 16. yy'da yaşamış önemli şairlerden Lami'î Çelebi'nin Molla Camii'den esinlenerek kaleme aldığı telif-tercüme bir eser olan "Salâmân u Absâl" mesnevisi, arketipsel eleştiri yöntemiyle incelenmeye çalışılmıştır. Mesnevide kahramanın macerası, Joseph Campbell'ın "Kahramanın Sonsuz Yolculuğu" adlı eserinde belirlediği döngüsel yolculuk aşamalarıyla değerlendirilmiştir. İnceleme üç ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde şair Lami'î Çelebi ve eseri "Salâmân u Absâl" hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde arketipsel eleştiride kullanılan kavramlar üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde mesnevi kahramanı Salâmân'ın yolculuğu arketipsel eleştiri yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmayla, klasik Türk edebiyatı metinlerinin insanlığın ortak bilincinden kopuk olmadıkları aksine güçlü psikolojik alt yapılarının bulunduğunu göstermek amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Salâmân u Absâl, Lami'î Çelebi, mesnevi, yolculuk, arketip

Abstract

Literary works have a very important role in the transfer of culture to new generations. Strong literary works are carriers of universal elements as well as local elements. It is possible to see in literary works that people from different geographies and cultures have developed common feelings and thoughts throughout the long history of humanity. Using the archetypal criticism method developed by analytical psychology makes great contributions to better understanding the local and universal elements in the background of the texts. In this context, the masnavi "Salâmân u Absâl", a copyright-translated work written by Lami'î Çelebi, one of the important poets who lived in the 16th century, inspired by Molla Camii, has been tried to be analyzed with the archetypal criticism method. It has been evaluated with the cyclical

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitlis/Türkiye, e-posta: gunsal@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6682-166X. Ü

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bitlis Eren Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı, Bitlis/Türkiye, e-posta: cihan13inal13@gmail.com, ORCID: 0009-0002-0109-5497.

journey stages that he determined in his work "Hero's Endless Journey". The analysis consists of three main parts. In the first part, information is given about the poet Lami'î Çelebi and his work "Salâmân u Absâl". In the second part, the concepts used in archetypal criticism are emphasized. In the third chapter, the journey of the masnavi hero, Salâmân, is examined with the archetypal criticism method. With this study, it is aimed to show that the texts of classical Turkish literature are not disconnected from the common consciousness of humanity, on the contrary, they have strong psychological infrastructures.

Key words: Salâmân u Absâl, Lami'î Çelebi, masnavi, journey, archetype.

Giriş

Analitik psikoloji okulunun kurucusu C. Gustav Jung ve takipçilerinin geliştirdiği kavramlar ışığında edebi metinleri okumak, söz konusu eserlere ve bu eserlerin arka planındaki kadim geleneğe yönelik derin bir bakış açısı sağladığı gibi insan doğasının, farklı coğrafya ve kültürlerin edebiyatlarında benzer sembol ve söylemlerle yankı bulduğunu da göstermiştir.

Mitoloji ve psikanalitik alanındaki önemli birikimiyle farklı bölge ve kültürlerin edebiyatlarını, özellikle halk hikâyelerini inceleyen Joseff Campbell; insanın anlam arayışının kahramanlar aracılığıyla nesilden nesile aktarıldığını, bunun için edebî metinlerde birtakım sembollerle ortak bir kahraman yolculuğunun kullanıldığını tespit etmiştir (Campbell, 2023, s. 20). Coğrafyalar, milletler, kültürler değişse de kahramanlar 'bireleşme' sürecinde genel çizgileri değişmeyen bir dizi aşamadan geçmektedir. Çoğunlukla kahramanın eşsiz doğumuyla başlayıp çeşitli dönüşüm mekânları ile aşılması gereken engellerin yer aldığı yoğun dinî ve mitolojik sembollerle örülü fiziksel yolculuklar, aslında her insanın yaşamı boyunca bir arayışın, bir olgunlaşmanın peşinden gittiğine işaret etmektedir. Jung, 'bireleşme çabası' olarak tanımladığı bu arayışların insanın doğası gereği çift yönlü oluşundan kaynaklandığını düşünür. Bir bakıma hayat, biri ölümlü biri ölümsüz olan bu yanların bir araya gelme çabasıdır (Jung, 2021, s. 69). Bu süreçte 'bilinç', dış dünyanın gereklerine bağlı şekilde ilerlerken 'bilinçdışı' özellikle rüyalar aracılığıyla 'psikenin' aşkın yönünü yansıtır.

Modern insanın rüyalarında sembolik bir dille ifadesini bulan bilinç dışındaki birçok kavram, sanat eserleri ve edebî metinler aracılığı ile kuşaklar boyunca aktarılmıştır. Bugün insanlığın 'kolektif (ortak) bilincinde' bulunan çok sayıdaki 'arketip' usta yazarların kalemleri sayesinde edebi metinlerde yansımaları bulmuştur. Arketipler, eski edebi metinlerde olduğu gibi günümüz yazar ve eserlerinde de geçerliliğini korumaktadır. İnsanın derinlerinde yatan kaygılarını, korkularını, isteklerini dile getirme çabası arketiplerin edebi metinlerde karşılık bulmasının en güçlü sebebidir (Moran, 2011, s. 224).

Klasik Türk edebiyatı eserleri geleneksel yöntemlerle uzun yıllar incelenmiş ve bu sayede önemli bir birikim elde edilmiştir. Bu yöntemlerin gerekliliği ve sağladıkları faydalar önemsenmekle birlikte eserlerin anlam derinliğinin, eserin oluşumunda etkin rol alan arka plandaki yerel ve evrensel unsurların daha iyi kavranması için genelde mitoloji, psikoloji, sosyoloji gibi disiplinlerin özeldede analitik psikolojinin büyük katkıları sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda 16. yüzyılda yaşamış önemli şairlerden Lami'î Çelebi'nin Molla Camii'den esinlenerek kaleme aldığı telif-tercüme bir eser olan "Salâmân u Absâl" mesnevisi, analitik psikoloji penceresinden ve Joseph Campbell'ın "Kahramanın Sonsuz Yolculuğu" adıyla belirlediği döngüsel yolculuk açısından incelenmeye çalışılmıştır. İnceleme dört ana bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde Lami'î Çelebi ve incelenen eseri "Salâmân u Absâl" mesnevisi hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde edebî metinlerin incelenmesinde sıklıkla kullanılan Jung ve takipçilerinin geliştirdikleri bilinç dışı, arketip, kolektif bilinç, yeniden doğuş, bireyleşme, kendilik gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. Bu başlıkta aynı zamanda Joseph Campbell'ın "Kahramanın Sonsuz Yolculuğu" adlı eserinde belirttiği yolculuk aşamaları aktarılmıştır.

Üçüncü bölümde eserin başkahramanı olan Salâmân'ın arketipsel yolculuğu, kronolojiye bağlı olarak incelenmiştir.

Dördüncü bölümde yani sonuç kısmında inceleme sonucunda elde edilen çıkarımlar paylaşılmıştır.

1. Lami'î Çelebi ve Salâmân u Absâl

16. yüzyılın tanınmış şairlerinden Bursalı Lami'î Çelebi, İran edebiyatının güçlü şairi Molla Câmî'den yaptığı tercümelemlerle meşhur olmuş, bu yüzden kendisine Câmî-i Rum denilmiştir. Câmî 'nin eserlerini birebir çevirmek yerine onlara kendinden bir şeyler kattığı için yazdığı eserler genelde telif-tercüme kabul edilir (Şentürk, 2021, s. 177).

Lami'î'nin, Molla Câmî'den faydalanarak kaleme aldığı, çift karakterli bir aşk mesnevisi olan "Salâmân u Absâl" ise Türk edebiyatında bilinen tek Salâmân u Absâl mesnevisidir. Eser üzerinde Erdoğan Uludağ'ın kitap olarak basılmış inceleme, nesne çeviri, karşılaştırma metin düzeyinde nitelikli bir çalışması vardır. Bu çalışmada Uludağ'ın mevzubahis eserinden yararlanılmıştır. Çalışmanın konusu "kahramanın arketipsel yolculuğu" olduğu için eserde konunun işlendiği asıl bölüme odaklanılmıştır. Mesnevinin konusu ise kısaca şöyledir:

Dünyaya hükmeden Yunan hükümdarı, tahtına bir veliaht ister fakat hükümdarın çocuğu yoktur. Bu hükümdar devletinin bekası için tehdit olarak gördüğü kadınlardan bilinçli olarak uzak durduğundan o güne kadar çocuk sahibi olamamıştır. Hükümdarın hizmetinde bulunan ve bütün ilimlere vakıf olan bir veziri vardır. Hükümdar bu vezirinden kadınsız çocuk sahibi olmak için bir yol bulmasını ister. Vezir çeşitli büyüler kullanarak hükümdarın çocuk özlemini giderir. Dünya'ya gelen erkek çocuğa Salâmân ismi verilir. Annesi olmadığı için çocuğa, Absâl isimli on altı yaşında güzel bir sütanne bulunur.

Salâmân büyüüp on beş yaşına geldiği zaman güzellikte dillere destan bir delikanlı olur. Bakıp büyüttüğü, gözünden sakındığı Salâmân'ın aşkına düşmüş olan Absâl onun ellere yar olmasından korkar. Büyü, işve ve nazla Salâmân'ı kendine âşık eder. Hükümdar ve veziri bu aşktan haberdar olduklarında duruma rıza göstermezler. Salâmân'a Absâl'dan vazgeçmesini söylerler. Ama o aşkıdan vazgeçmez ve iki âşık birlikte kaçmaya karar verirler. Dağları ve denizleri aştıkları uzun bir yolculuktan sonra ıssız bir adaya ulaşırlar. Hükümdar sihirli aynası Âyîne-i İskender sayesinde âşıkların ıssız bir adaya kaçtığını öğrenir. Başta merhamet gösterip onlara belli bir süre tanır. Fakat Salâmân'ın dönmeye yanaşmaması üzerine sihirle onu Absâl'dan soğutur. Bu durumun babasından kaynaklandığını anlayan Salâmân, Absâl'ı da yanına alarak dönmeye karar verir. Zorlu bir yolculuğa çıkan iki âşık, yolda karşılaştıkları devlerden Hızır'ın yardımı sayesinde kurtularak yurda dönerler. Oğlunun dönüşüne çok sevinen hükümdar, bununla birlikte Absâl konusundaki kararından vazgeçmez. Baskılardan iyice bunalan âşıklar birlikte ölmeye karar verir. Bunun için kaçtıkları çölde yaktıkları büyük bir ateşe atlarlar. Durumdan haberdar olan hükümdar oğlu için samimi bir şekilde tanrıya yalvarır. Salâmân, babasının duası sayesinde kurtulurken Absâl kurtulamaz; ölür. Bu kurtuluş Salâmân'a büyük acılar getirir. Ayrılık acısı ile birlikte Absâl'ın ölümüne sebep olduğu için kendini suçlayarak vicdan azabı çeker. Oğlunun bu durumuna çok üzülen

hükümdar, vezirinden yardım ister. Vezir, Salâmân'a kendisine kayıtsız şartsız tabi olması karşılığında ona Absâl'in suretini gösterebileceğini söyler. Sâlâmân bunu seve seve kabul eder. Vezir o günden sonra Salâmân'ı eğitimine alır ve bazı zamanlarda ona acısını dindirmek için sihirle yaptığı Absâl'in suretini gösterir. Zamanla Salâmân'ın acısı dinince Vezir, ona gerçek aşkın temsili olan Zühre'den bahseder. Zühre'yi merak eden Salâmân, onun da suretini görmek ister. Vezir yine sihir gücünü kullanarak ona Zühre'nin suretini de gösterir. Zühre'yi gören Salâmân onun güzelliğine hayran olur ve Absâl'i unuttur. Böylece vezir amacına ulaşmış, Salâmân da maddî aşktan kurtulup ilahî aşka yönelmiş olur.

Oğlunun kemale erdiğini gören hükümdar bu duruma çok sevinir ve ülkenin ileri gelenlerini toplayarak birtakım nasihatler ettikten sonra tahtı Sâlâmân'a bırakır.

Mesnevinin sonunda Lami'î Çelebi, hikâyedeki sembolleri tasavvufî açıdan açıklayarak metnin okuyucu tarafından daha iyi anlaşılmasını amaçlamıştır (Uludağ, 2013, s. 86).

2. Analitik Psikoloji ve Kahramanın Sonsuz Yolculuğu

2.1. Analitik Psikoloji

Analitik psikoloji ekolünün kurucusu İsviçreli psikolog C. Gustav Jung (1875-1961), 20. yy. psikolojisine Freud ve Adler'le birlikte damga vurmuş üç psikanalisten biridir. Kariyerinin başlarında halefi olarak görüldüğü S. Freud ile çalışmasına rağmen sonraki süreçte Freud'un kuramındaki aşırı cinsellik vurgusuna karşı çıkarak kendi ekolünü kurmuştur. Freud'un psikanaliz kuramında çok önemli bir yere sahip olan "id, ego, süpereo" gibi kavramlar yerlerini Jung'un analitik psikolojisinde "psişe, bilinç dışı, arketip, kolektif bilinç, persona, anima ve animus" gibi kavramlara bırakmıştır. Kullandığı bu kavramlarla da edebiyattan felsefeye birçok disiplini etkilemiştir. Günümüzde sanat ve edebiyat eserlerinin incelenmesinde geliştirilen eleştiri yöntemleri Jung'un analitik psikolojisinden büyük ölçüde faydalanmaktadır. Psikolojik bir etkinlik olduğu için sanatın değerlendirilmesinde psikolojik yaklaşımın doğal olduğunu düşünen Jung, edebi eserlerin incelenmesinde de psikolojiye görev yüklemektedir (Jung, 2006, s. 327). İnsanın, bilim ve sanatın merkezinde oluşu, edebiyat incelemelerinde psikolojik yöntemlerin kullanılmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Klasik Türk edebiyatı yazar ve şairlerinin; tasavvufun etkisiyle dinî ağırlıklı medrese eğitimi almaları, etkilendikleri İran ve Arap edebiyatlarının yanı sıra devletlerin çok uluslu yapıda olması gibi unsurlara bağlı olarak eserlerinde, kolektif (ortak) bilinç yansımaları olan çok sayıda arketipik kavrama yer verdikleri görülür. Özellikle tasavvuf kaynaklı alegorik dilin yoğun olarak kullanıldığı bu eserlerin analitik psikoloji kavramları üzerinden günümüz okuyucularına söyleyecek çok şeyi olduğu düşünülmektedir.

"Kahramanın Sonsuz Yolculuğuna" geçmeden önce çalışmada sıklıkla kullanılan bazı analitik psikoloji kavramlarını açıklamak faydalı olacaktır.

2.1.1. Arketip

Arketipler; ilk insanlardan günümüze genetik yollarla aktarılan, bireysel tecrübe ve anılardan bağımsız, evrensel yönü bulunan "ilkingelerdir". Bütün canlılar gibi insanlar da atalarından birtakım özellikler miras almıştır. Arketip kavramında fiziksel özellikler değil, karakter özellikleri ile davranış biçimlerinin aktarımı öne çıkmaktadır (Jung, 2021, s. 20).

Jung'un, arketiplerin kişilerdeki farklı yansımalarla birlikte özde değişmez yanları olduğunu ifade etmek için kullandığı kristal benzetmesi de dikkat çekicidir. Kar

tanelerinde olduğu gibi kristaller de farklı büyüklükte, parlaklıkta olsalar da en nihayetinde hepsi birer kristaldır (Jung, 2021, s. 22). Arketip kavramı Antik Çağ'da Platon'un "idea" sıyla eşanlamda kullanılmıştır (Jung, 2021, s. 17).

Mesnevideki "yaşlı bilge" arketipini vezir Hâkim karşılamaktadır:

*Dinle imdi ol Hakîm-i mihteri
Düzdi bir hoş tûtiyâ-yı cevheri*

*Çekdi anı dîde-i şehzâdeye
Virdi cân nûrını ol dil-dâdeye (b. 1748-1749)*

(Şimdi o büyük bilgini dinle! Cevherden hoş bir sürme hazırladı. Onu şehzadenin gözüne çekti ve aşığı can nurunu verdi.) (Uludağ, 2013, s. 318).

Yaşlı bilge arketipi, kahramanın en zor anında çoğu zaman büyü gibi doğüstü özellikleri ile kurtarıcı rolündedir, hikâye akışının kırılma anlarında ortaya çıkan bir arketiptir.

2.1.2. Psişe

Bilinç ve bilinç dışı da dâhil olmak üzere bütün benliği ifade etmek için kullanılan kavramdır. Antik Yunan'da ruhun karşılığı olarak kullanılmıştır (Can, 2011, s. 505).

Kahramanın yolculuğunda amaç, bilinç ve bilinçdışının kaynaştığı bir psişedir.

*Hüsn-i bâkî buldı fânîden geçip
Hem-dem-i hûr oldu perriden kaçub (b. 1753)*

(Fani olandan vazgeçip daimi güzelliği buldu. Periden kurtulup hurinin arkadaşı oldu.) (Uludağ, 2013, s. 319).

Yolculuk sonunu yansıtan bu dizeler, Salâmân'ın bireyleşen psişesinin ifadesidir.

2.1.3. Bilinç ve Bilinç Dışı

Bilinç, insanın farkındalık durumunu ifade eder. İnsanın kendisini çevresini algılama yeteneğidir. Bilinçdışı ise bilinç düzeyine çıkamamış, çeşitli sebeplerle bastırılmış duygu ve düşünceler için kullanılır. Jung'a göre biri kişisel biri de kişi ötesi olmak üzere iki çeşit bilinç dışı söz konusudur (Jung, 2006, s. 145).

Salâmân'ın ilk kaçışından sonra pişmanlık içinde babasına dönme isteğini yansıtan aşağıdaki dizeler, kahramanın farkındalık durumunun yansımasıdır:

*Tevbe-kâr u 'özü-h'âh u 'afv-cûy
Hâliyâ dutam pezerden yana rûy (b. 1383)*

(Şu halde; töbekâr, pişman ve af diler bir halde babamın yanına gideyim.) (Uludağ, 2013, s. 284).

Beyitte görülen babaya dönüş, yolculuk boyunca devam eden bilinç ve bilinç dışı çekişmesinden bir kesit sunmaktadır.

2.1.4. Kolektif (Ortak) Bilinç

Kolektif (ortak) bilinç, insanlığın ortak duygu ve kabullerini ifade eden kavramdır. Bu bilincin kalıtsal olarak nesiller boyu aktarıldığı var sayılır. Birçok halk mitinde yansımaları görülebilir (Jung, 2021, s. 20).

İnsanlığın ortak bilincinde kahramanların doğumu genelde sıra dışı olur.

*Tokuz ayda hâsil itdi bir püser
Kim ruhundan mihr alurdu nûr u fer (b. 545)*

(Dokuz ayda öyle bir erkek evlat hâsil etti ki güneş parlaklık ve gücünü onun yanağından alırdı.) (Uludağ, 2013, s. 194).

Bilginin sihir ile dünyaya getirdiği Salâmân, ortak bilincin kahraman özelliklerini göstermektedir.

2.1.5. Gölge

Gölge, genel olarak bireyin topluma yansıtılmaktan çekindiği karanlık yönün karşılığıdır. Jung, gölgeyi “kişiliğin kabul edilmeyen yanı” olarak tanımlar (Jung, 2006, s. 170).

Salâmân'ın yolculuğunda aşması gereken en büyük gölgesi Absâl'dır:

*Tâb-ı 'aşkı cânını idüb güneş
Fikr-i reftârına düştü sâye-veş (b. 892)*

(Onun aşkının harareti, canını güneş gibi edip; fikri, cilveli yürüyüşüne gölge gibi düştü.) (Uludağ, 2013, s. 234).

Yukarıdaki dizeler bu gölgeyi yansıtmaktadır. Salâmân, Absâl'la ilişkisinden dolayı babası ve bilgin vezir ile sorunlar yaşar.

2.1.6. Anima ve Animus

Jungiyen psikolojiye göre her erkeğin içinde bir kadın, her kadının içinde bir erkek bulunur. Anima erkekteki kadın yüzü ifade ederken Animus kadındaki erkek yüz için kullanılır. Bu özellikler, kendilerini rüyalar aracılığıyla belli eder (Jung, 2009, s. 29).

Mesnevîde Salâmân'ın anima yüzü Absâl'dır. İki sevgili bir elmanın iki yarısı gibidir.

*Oluben pehlû-be-pehlû h'âbda
San iki bâdâm idi bir kabda (b. 1138)*

((Onları) yan yana uyurken (gören); bir kap içerisinde iki badem zannederdi.) (Uludağ, 2013, s. 258).

Salâmân'ın Absâl'a bağlanışında bu anima özelliği ve anne arketipi etkilidir.

2.1.7. Bireyleşme

Bireyleşme kavramı hem analitik psikoloji açısından hem de çalışmamız açısından kilit öneme sahiptir. Hayattaki ve edebî metinlerdeki değişim ve dönüşümlerin çoğunda amaç bireyleşmedir. İnsanın zıtlıklardan birliğe ulaşmasını ifade eder. (Jung, 2009, s. 160) Tasavvuftaki “vahdet”i çağrıştırır. Klasik edebiyatta başta *Leylâ vü Mecnûn* ile *Ferhâd u Şîrîn* gibi aşk mesnevîleri olmak üzere birçok mesnevîde kahramanın bireyleşme çabası görülür:

*Zâhirde refîki vahş ile tayr
Bâtında melâik ile hem-seyr*

*Kılmışdı kemâl-i i'tidâli
Kisvet eleminden anı hâlî*

...
Dutmuşdı târîk-i ehl-i tevâhid

Bulmuşdı kemâl-i terk ü tecrîd (Leylâ vü Mecnûn/ b 2792-2793-2796) (Doğan, 2018)

Beyitleri; görünüşte vahşi hayvanlarla ve kuşlarla arkadaş, derinde ise melekler ile yoldaştı. Ölçülü bir olgunlukla acı elbisesinden kurtulmuştu. Birlik ehlinin yolunu tutup olgun bir terk ediş ve soyutlanma bulmuştu şeklinde yorumlayabiliriz. Mecnûn'un Leylâ'nın maddî aşkından sıyrılıp ilahî aşka yönelmesi gibi Salâmân da Absâl'in aşkıdan kurtulup ilahî aşkın sembolü olan Zühre'ye yönelir. Aşağıdaki dizeler Salâmân'ın bireyleşme aşamasını yansıtmaktadır.

*Yudı dilden nakş-ı Absâl'ı tamâm
Hâtırını kıldı mihr-i Zühre râm*

*Hüsn-i bâkî buldı fânîden geçüb
Hem-dem-i hûr oldı perrîden kaçub (b. 1752-1753)*

(Gönlünden Absâl'in nakşını tamamen temizledi, Zühre'nin sevgisine gönlünü esir etti. Fani olandan vazgeçip daimî güzelliği buldu. Perîden kurtulup, hurinin arkadaşı oldu.) (Uludağ, 2013, s. 319).

Tasavvufta da analitik psikolojide de insanın doğal olarak çift yönlü oluşu ve bu zıtlıktan birliğe gidiş vurgusu vardır.

2.1.8. Kendilik (Self)

Kendilik (self), bireyleşme sürecinde bilinç ile bilinç dışı arasında dengeyi sağlayan iç merkezdir. Türkçeye "kendilik, benlik, öz" gibi sözcüklerle çevrilen self kavramı; bireyleşme yolunda yardımcı, yol gösterici, destekleyici, aşkın özellikteki iç çekirdektir. Rüyalarda ve edebî metinlerde peygamber, Hızır, mürşid-i kâmil gibi karakterlerle yansımaları bulan bu kavram, kahramanın yolculuğunda ilâhî bir lütuf olarak görülür (Jung, 2021, s. 79).

*Mâh-mânend oldı ol nûr iki şakk
Zâhir oldı gün gibi bir merd-i Hak (b. 1454)*

(O nur, ay gibi ortadan ikiye ayrıldı ve gün gibi giderdi.) (Uludağ, 2013, s. 291).

Kendiliğin karşılığı olan Hızır, Salâmân'ın en zor anında imdada yetişir.

2.1.9. Persona (Kişilik)

Persona (kişilik); bireyin dış yüzü, kendini görme biçimi, toplumdaki karşılığı olan kavramdır. Persona, bireyin dış dünyaya karşı genel ruhsal davranış biçimidir (Jung, 2006, s. 40).

*İstedi bu hâlet ile bî-direng
Nâm u nengî şîşesine ura seng (b. 893)*

(Bu hallerden kurtularak ad ve ün şîşesine taş vurup kırmak istedi.) (Uludağ, 2013, s. 234).

Salâmân, Absâl'in aşkına düşünce toplumdaki yüzünü yani personasını düşünür. Beyitteki sorgulama bunu göstermektedir.

2.1.10. Yeniden Doğuş

Yeniden doğuş, kahramanın yolculuğu esnasında bedensel ve ruhsal dönüşüm anlarını anlatmak için kullanılan ifadedir. Yeniden doğuş, öldükten sonra bedenen

dirilmek şeklinde olabileceği gibi ruhsal dönüşüm ya da olgunlaşmalar için de kullanılabilir. Yeniden doğuş, insanlığın en eski imgelerinden biridir (Jung, 2021, s. 69).

*Çün derûn-ı dilden itdi Şeh enîn
İrdi ol dem lutf-ı Rabbü'l 'âlemîn*

*Rahm idüb eşkine ol dil-dâdenün
Yakmadı od bir kılın şehzâdenün (b. 1569-1570)*

(Padişah gönlünün içinden inlediği için; o ana Âlemlerin Rabbi'nin lütfu yetişti. (Cenab-ı Hak) o gönül vermiş padişahın gözyaşlarına merhamet etti ve o ateş; Şehzadenin bir kılını dahi yakmadı.) (Uludağ, 2013, s. 302).

Bu dizelerde Salâmân'ın birkaç yeniden doğuşundan biri görülmektedir. Salâmân, canına kıymak kastıyla ateşe atlayınca babasının gönülden duasıyla yeniden doğar.

Arka planda sıklıkla faydalanılan bu kavramlardan sonra Joseph Campbell'ın "Kahramanın Sonsuz Yolculuğu" ile aşamalarını belirlediği bireyleşme yolculuğunun adımlarını açıklamak gerekir. Çalışmada Campbell'ın eserinde "Kahramanın Macerası" üst başlığında sıraladığı "Yola Çıkış, Erginlenme, Dönüş" aşamaları temel alınmıştır. Bu başlıklar üzerinden başkahraman Salâmân'ın bireyleşme yolculuğu incelenmiştir.

2.2. Kahramanın Sonsuz Yolculuğu

2.2.1. Yola Çıkış

Çoğu zaman doğaüstü bir doğumla dünyaya gelen kahraman belli bir olgunluğa gelince 'maceraya çağrılır'. Bu çağrı bir rüya, haberci, rastlantı, kaza türünden dış dünyadan bir unsur olabileceği gibi kendini kanıtlama, çaresiz halkı kurtarma gibi kişisel bir tercih de olabilir. Maceraya çağrı, bir noktada bilincin güvenli dünyasından bilinç dışının belirsiz dünyasına çağrıdır.

Çağrı, ilk başta kahramanın reddiyle karşılaşır. Kahraman belirsizliklerle dolu bir dünyaya girmek istemez, temkinli yaklaşıp yolculuğa çıkmaz. Fakat ilk çağrıdan sonra kahraman eskisi gibi de olamaz. 'Çağrının reddini' yeni çağrılar takip eder ve kahraman öyle bir hale gelir ki yolculuğa çıkmak kaçınılmaz olur (Campbell, 2023, s. 61).

Aşağıdaki beyitler, mesnevinin yola çıkış bölümünde âşıkların sözleşerek macerayı başlattıklarını gösterir:

*Gerçi yüz bin dürlü kıldı fikr-i kâr
'Akıbet itdi firâr üzre karâr*

*İdüb Absâl ile cândan ittifâk
Vakt-i fırsat gözlediler bî-nifâk (b. 1126-112)*

(Bu işi nasıl halledeceğini her türlü düşündü ve sonunda frır etmeğe karar verdi. Absâl ile gönülden sözleşerek; aralarının açılmasına fırsat vermeden, kaçmak için elverişli zamanı beklediler.) (Uludağ, 2013, s. 257).

Çağrıyı reddetmeyen/reddemeyen kahraman, yolculuğu esnasında gücünü aşan engellere karşı birtakım 'doğaüstü yardımlar' alır. Bu yardımcı sağlayan figür; melek, Hızır, mürşit, büyücü, cüce, hayvan türünden bir varlık olabilir. Yardımcı genellikle rüyalarda aksakallı dede veya yardımsever yaşlı kadın olarak görülür.

Doğaüstü yardımlarla maceraya çıkan kahraman, aşması gereken 'ilk eşikte' egosundan vazgeçmek zorundadır. Bir noktada bilinç ile bilinç dışının kesişimi olan ilk eşik belirsizlik vadeder ve bu eşik, kişisel ego bırakılmadan geçilemez.

Egosundan sıyrılıp ilk eşiği aşan kahraman yeniden doğuş sürecine girmiş olur. Balina karnı, mağara, kuytu orman, ıssız ada gibi mekânlarla ifadesini bulan yeniden doğuş sürecinde kahraman kaybolmuş, ölmüş gibidir. Kahraman egosundan geçip ilk eşiği aştıktan sonra 'balina karnında' dönüşüp korkusuz bir kurtarıcıya evrilir (Campbell, 2023, s. 90).

2.2.2. Erginlenme

Kahramanın eşiği aştıktan sonra geçmesi gereken bazı 'sınavlar' vardır. Bu sınav; devlerle, ejderhalarla mücadele, kutsal bir nesneyi bulma, çözümsüz gibi görünen bulmacaları çözmeye, iradesiyle sınanma gibi çeşitli durumlar olabilir.

Sınavların sonuncusu gerçek aşkı temsil eden 'tanrıçayla karşılaşmadır'. Bu karşılaşmada kahramanın ödüle yani gerçek aşka kavuşmak için kahraman özünde olduğunu, soylu bir kalp taşıdığını ispatlaması gerekir.

Mesnevîde ilahi aşkın sembolü olarak Zühre karşımıza çıkar. Salâmân'ın Zühre ile karşılaşması kahramanın yolculuğunda erginlemenin tamamlanması anlamına gelir. Nitekim Salâmân'ın Absâl'dan vazgeçip taht için hazır olması Zühre sayesinde mümkün olur:

*Ta'at-ı eflâkden gitti hicâb
Zühre'nün gördi cemâlin bî-nikâb*

*Yudı dilden nakş-ı Absâl'ı tamâm
Hâtırını kıldı mihr-i Zühre râm (b. 1751-1752)*

(Feleklerin yüzünden perde gitti. Zühre'nin yüz güzelliğini peçesiz gördü. Gönlünden Absâl'ın nakşını tamamen temizledi. Zühre'nin sevgisine gönlünü esir etti.) (Uludağ, 2013, s. 319).

Kahramanın bireyleşme yolculuğunda 'baştan çıkarıcı olarak kadın' genellikle aşılması gereken bir engel olarak görülmüştür. Çoğu zaman kahramanın uğruna mücadele ettiği kadın, bireyleşme yolunda bir engel olarak sunulmuştur.

Yolculuğu esnasında sürekli babasını yargılayan ve onunla mücadele eden kahraman, sınavları aşıp erginleşince 'babasının gönlünü' almaya çalışır. Yolculuk sonunda kendisini babasından farksız görerek onun yerine geçer. Bazı yolculuklarda baba imgesiyle aslında tanrı da kastedilir.

Sınavları geçip babanın gönlünü alarak erginleşen kahraman yaşam değiştiren bir 'nihaî ödül' alır. Bu, bazen tanrıça-sevgiliye kavuşma, tahta-taca erişme türünden somut bir ödül olabileceği gibi tasavvufta 'fenafillah', Budizm'de 'nirvana' olarak karşılığını bulan bir 'aydınlanma' da olabilir. Bazen de ölümsüzlük iksiri, sonsuz yaşam veren bitki ya da Prometheus'un tanrılardan çaldığı 'ateş' gibi bir unsur ödül olarak sunulabilir. Nihai ödül aynı zamanda analitik psikolojideki asıl amaç olan 'bireyleşmenin' de karşılığıdır. Sonsuzluğun sırlarına vakıf olan kahraman ölümsüz bir varlığa dönüşür (Campbell, 2023, s. 175).

2.2.3. Dönüş

Maceranın sonunda enginleşip yaşam değiştiren ödüle kavuştuğunda kahramanın, yaşadığı topluma karşı sorumlu görülerek toplumu dönüştürmek üzere geri dönmesi beklenir. Ama basit dünyanın ötesini gören kahraman çoğunlukla geri 'dönüşü reddeder'.

Kahraman topluma dönmeyi kabul ederse ilâhî yardımla dönüşü gerçekleştirir, fakat topluma dönmeyi eskiye dönmek olarak görürse çoğunlukla 'büyülü bir kaçışı' tercih eder.

Büyülü kaçıktan sonra kahraman bir çıkmaza düşebilir hatta ikinci bir yeniden doğuş gerekebilir. Bu durumda 'dışarıdan gelen bir kurtuluşa' ihtiyaç duyulur. Böyle dışarıdan gelen bir kurtuluş bazen hiç de küçük olmayan bir bedel de gerektirebilir.

Maceranın başında ilk eşiği aşmaya çalışan kahraman, dönüş yolunda da 'dönüş eşiğini' aşmak durumundadır. Ama bu kahraman için hiç de kolay olmaz. Erginleşen başka bir deyişle bilinç ve bilinç dışı bütünlüğünde 'bireyleşen' kahraman, bilinç seviyesinde kalmış insanlara aydınlanmanın aşkın diliyle, gerçek aşkı anlatmaya çalışmalıdır (Campbell, 2023, s. 179).

*Çün Salâmân Zühre'den kesb etdi nûr
Oldı cânı gark-ı deryâ -yı sürûr*

...

*Şâh-ı Yûnân pes kığırdub beglerin
Cem' kıldı kavm-i şehîr ü leşgerin*

...

*Pes Salâmân'ı alub yanına Şâh
Gün gibi başına urdı zer-külâh (b. 1761-1766-1771)*

(*Salâmân, Zühre'den nur elde edince, cânı sevinç denizine gömüldü... Bunun üzerine Yunan Şahı beylerini çağırıp, askerini ve bütün şehir halkını topladı... Daha sonra Şah Salâmân'ı yanına alıp, başına güneş gibi parlayan altın bir külâh geçirdi.*) (Uludağ, 2013, s. 321).

Dönüş eşiğini aşan kahraman kendini gerçekleştirmiş, bireyleşmiş, bir bütünlüğe kavuşmuş olur. Artık o ebedi mutluluğa ermiş, iki dünyanın, bilinç ve bilinç dışının ustasıdır. 'İki dünyanın ustası' olan kahraman bilinç düzeyinde yaşayan insanlara ebedi hayat iksirini sunar, onlara sonsuza kadar 'yaşama özgürlüğünün', gerçek mutluluğun kapılarını açar. Kendisi 'bireyleştigi' gibi toplumu da dönüştürmüştür. Böylece kahramanın yolculuğu da amacına ulaşmış olur (Campbell, 2023, s. 220).

Yukarıda aşamaları açıklanmaya çalışılan, kahramanın yolculuğu çevriminin üst başlıkları olan "Yola Çıkış, Enginlenme, Dönüş" bölümleri farklı kültürlerin mit ve metinlerinde belirgin şekilde aynı sırayla verilmiştir. Bununla birlikte alt başlıklarda farklılıklar görülebilir. Alt başlıkların sırası değişebilir, bir arada verilebilir, bazıları belirgin olmayabilir, bazılarında da hiç yer verilmemiş olabilir (Campbell, 2023, s. 222).

3. Salâmân'ın Arketipsel Yolculuğu

Bu bölümde başkahraman Salâmân'ın macerası, mesnevideki olay akışına ve kahramanın yolculuk çevrimine bağlı kalarak önceki bölümlerde verilen analitik psikoloji kavramları ışığında "1. Yola Çıkış, 2. Erginlenme, 3. Dönüş" başlıklarında incelenmiştir.

3.1. Salâmân'ın Yola Çıkışı

3.1.1. Sıradışı Doğum (Maceraya Çağrı)

Macera, Hükümdar'ın gönlüne çocuk sahibi olma isteğinin doğmasıyla başlar. Kahramanın doğuşu genelde sıra dışı olur. Halk hikâyelerinde ve mitlerde çoğunlukla 'bakireden doğum' imgesi kullanılmıştır. En bilinen örnek Hz. İsa'nın doğumudur. Mesnevinin kahramanı olan Salâmân'ın doğumu da sıra dışıdır. Ama onun doğumu genelin aksine babasız değil, annesiz bir doğumdur. Bilgin vezir Hâkim, sihir kullanarak kadın olmadan Hükümdar'ın bir erkek çocuk sahibi olmasını sağlar.

*Hüsn-i tedbîriyle istimnâ'-i mâ
Ana virdi rahmsüz neşv ü nemâ*

*Tokuz ayda hâsil itdi bir püser
Kim ruhundan mihr alurdu nûr u fer (b. 544-545)*

(Yaptığı uygulamayla meniye alıp, onu (ana) rahmi olmaksızın büyüttü. Dokuz ayda öyle bir erkek evlat hâsil etti ki, güneş parlaklık ve gücünü onun yanağından alırdı.) (Uludağ, 2013, s. 194).

Çok eski tarihlerde geçen bu olay günümüzdeki tüp bebek hadisesini aklımıza getirmektedir. Zira hikâyedeki kahraman hem annesiz olarak doğmuş hem de dokuz aylık bir süre geçmiştir. Bu durumda şair belki de farkında olmadan gelecekte uygulaması yapılacak olan bir mevzuya değinmiştir demek mümkün olabilir. Ancak o zamanın şartlarına göre sihir yoluyla gerçekleştirilen bu olay hayal gücü sınırlarını zorlamaktadır (Uludağ, 2013, s. 105).

Özelikle annesiz doğum ile dünyaya gelen Salâmân'ın, Absâl'a bağlanması başta olmak üzere birçok çıkmazının temel sebebi olarak karşımıza çıkar.

3.1.2 Absâl'a Âşık Olma (Maceraya Çağrı/Çağrının Reddi/Baştan Çıkarıcı Olarak Kadın)

Salâmân dünyaya gelince bakımını üstlenmek için on altı yaşında güzel bir kız olan Absâl sütanne olarak görevlendirilir. Salâmân büyüüp güzel bir delikanlı olunca Absâl, onun aşkına düşer ve başkalarına yar olmasından korkup çeşitli hile ve cilvelerle onu da kendine âşık eder. Bu durumda Absâl, anne-sevgili rolüne girmiş olur. Aynı zamanda Absâl'ın aşkı, 'maceraya çağrı' anlamı da taşır.

Salâmân önce devlet ve ikbalini düşünerek bu 'çağrıyı reddeder', fakat Absâl, onu 'baştan çıkarmayı' başarır.

*Lîk turub fikr-i encâm eyledi
Cân u dil ayînesin câm eyledi*

*Didi bu meyden olam çün şehd-kâm
Câm-ı iffet cânuma olur harâm (b. 894-895)*

(Ancak (bir süre) durup, son kararını verdi. Can ve gönül aynasını kadeh yaptı. (Kendi kendine) "Bu içkiden tat alırsam iffet kadehi canıma haram olur." dedi (Uludağ, 2013, s. 234).

Bu beyitlerde Salâmân'ın iç çatışması ve çağrıyı reddi açıkça görülmektedir.

3.1.3. Birinci Kaçış (İlk Eşiğin Aşılması/Doğüstü Yardım/Sınavlar Yolu)

Absâl, Salâmân'ın kendisine olan meylini anlayınca ısrarını sürdürür ve Salâmân'ın sarhoş olduğu bir geceyi fırsat bilip muradına erer. Fakat hükümdar ve vezir bu aşka rıza göstermeyip Salâmân'a nasihatlerde bulunurlar. Salâmân böylece bireyleşme yolculuğundaki 'ilk eşikle' karşılaşmış olur. Bir yanda anne-sevgili Absâl, diğer yanda mücadele etmesi gereken hükümdar babası vardır. Otoriteyi temsil eden babaya karşı Absâl için mücadele, Ödipus kompleksinin özelliklerini yansıtmaktadır.

Çocuğun çözümlenmek zorunda kaldığı en önemli çatışma, anne ve babasıyla ilişkisinin ortaya çıkardığı durum, yani Ödipus kompleksidir. İleride nevrüza yakalananlar, bu çatışmanın üstesinden gelemeyen kimselerdir. Ödipus kompleksinin içgüdüsel isteklerine tepkilerden gerek bireyin yaşamında, gerek uygarlık tarihinde insan zekâsının en değerli ve toplumsal açıdan en önemli ürünler doğup çıkar. Yine Ödipus kompleksinin üstesinden

gelmeye yönelik çabalar sırasında, Ben'i egemenliği altında tutan ahlaksal mekanizma Üstben'in oluştuğu görülür (Freud, 2023, s. 189).

Absâl'in anima nitelikleri ile karışık anne arketipi özelliğinden dolayı Salâmân, babasına karşı tavır alır. Sonunda babasıyla vezirinin baskılarına dayanamayan Salâmân, Absâl ile kaçmaya karar verir.

İdüb Absâl ile cândan ittifâk
Vakt-i fırsat gözlediler bî-nifâk

...

Deyr-i 'âlemden kesildi sıyt u ses
Deng olup terk itdi feryâdın ceres

Dökdi encüm dâne şeb dâm eyledi
Murg u mâhî cümle ârâm eyledi (b. 1127-1131-1132)

(Absâl ile gönülden sözleşerek; aralarının açılmasına fırsat vermeden, kaçmak için elverişli zamanı beklediler... İnsanlık âleminden ses seda kesildi. Çingirak buna hayran olup feryat etmekten vazgeçti. Gece, tuzak kurup yıldızları tane gibi döktü; kuş ve balıkların hepsi istirahate çekildi.) (Uludağ, 2013, s. 257).

Bu beyitler 'doğüstü yardımla' yolculuktaki 'ilk eşiğin' aşıldığını gösterir. Kaçacakları gece gökte yıldızlarla ayın, karanlığa; yerde canlı ve cansız varlıkların, sessizliğe bürünmesi kaçışı kolaylaştırır.

3.1.4. Engelleri Aşma (İlk Eşiğin Aşılması/Doğüstü Yardım/Sınavlar Yolu)

Kaçış sonrası âşıkları zorlu bir yolculuk beklemektedir. Aşmaları gereken dağlar, vadiler, denizler vardır.

Karşılaşılan ilk engelin aşılmaz gibi görünen bir dağ olması, kendisinden kaçınılan babaya bir göndermedir. Memleketten ayrılır ayrılmaz bir dağa gelmeleri tesadüf değildir. "Dağ, çeşitli anlatılarda baba figürünün sembolü olarak karşımıza çıkar" (Kayaokay, 2018). Bu korkunç dağın en tepesine çıkıp orada Absâl ile birlikte olması bir nevi Salâmân'ın rekabet duygusundan ötürü babasına meydan okuması olarak yorumlanabilir.

Salâmân'ın Absâl'a kavuşması önündeki en büyük engel, padişah olan babasıdır. Otoriteyi karşılayan babanın aynı zamanda padişah olması, engeli neredeyse aşılmaz hale getirir. Yolculuk esnasında aşmaya çalıştığı dağın özellikleri, bu güçlü otoriteye bir göndermedir.

Dest ü pâyı eyleyüb pür-âb ile
İrdiler evcine yüz bin tâb ile

...

İrdiler bir teng ü muzlim vâdiye
Görse dehşet ide gûl-ı bâdiye

...

Gördiler dutmuş cihânı mevc-i âb
Oldılar deryâ-sıfat pür-ıztırâb (b. 1160-1174-1189)

(El ve ayakları kan, ter içinde kalarak, binlerce güçlük ve sıkıntıyla, dağın tepesine çıktılar... (Öylesine) dar ve karanlık bir vadiye geldiler ki çöl şeytanı görse, dehşete kapılır... Dünyayı su dalgalarının kapladığını gördüler deniz gibi (istrapla dolup) çırpınmağa başladılar.) (Uludağ, 2013 s. 260).

Seçilen beyitlerdeki 'bilinç dışının belirsiz dünyasına geçişin' sembolü olan engelleri, yüreklerindeki aşk ateşiyle geçerek cennet misali ıssız bir adaya ulaşırlar.

3.1.5. Issız Ada (Balina Karnı/Doğüstü Yardım)

Ada; belirsiz ve korkulu deniz yani bilinç dışı ile çevrili bir 'orta yer', güvenli bir liman olarak karşımıza çıkar. Burası Salâmân'ın ilk kaçışındaki son duraktır.

*Gördiler âhir ırakdan bir sevâd
Cennet-i 'ulyâ gibi hurrem-nihâd (b. 1222)*

(Nihayet uzaktan insanın gönlünü açan Cennet misali (yemyeşil) bir yer gördüler.) (Uludağ, 2013, s. 266).

Bu beyitlerde görülen, dış dünyanın endişe ve tehditlerinden uzak ıssız ada; birçok kahraman mitinde 'balina karnı' olarak ifadesini bulan bir rahim imgesidir (Campbell, 2023, s. 86). Bu mekânlar; kahramanın 'yeniden doğduğu, olgunlaştığı, dönüştüğü, yerler olarak görülür.

Âyîne-i İskender, Doğu edebiyatlarında sıklıkla kullanılan ve efsaneye göre düşman gemilerini bir aylık mesafedeyken gösteren bir aynadır (Pala, 2022, s. 48). Hükümdar bu sihirli aynası sayesinde âşıkların yerini tespit edince önce merhamet gösterip onlara birtakım yardımlar gönderir. Amacı Salâmân'ın kendi isteğiyle dönmesini sağlamaktır. Fakat adanın güvenli cennet iklimi, anne-sevgili Absâl'in varlığı ile birleşince Salâmân, dönüş fikrine kapılmaz. Hükümdar çareyi sihirle Salâmân'ı Absâl'dan soğutmakta bulur. Bu durumun babasından kaynaklandığını anlayan Salâmân, dönmesi gerektiğine karar verir ve böylece yolculuğun erginlenme bölümü başlar.

3.2. Salâmân'ın Erginlenmesi

3.2.1. Devlerle Mücadele (Sınavlar Yolu/Doğüstü Yardım)

Absâl'ı da yanına alarak dönüş yolunu tutan Salâmân'ı öncekinden daha zorlu bir yolculuk beklemektedir. Dönüş yolu bir çeşit 'sınavlar yoluna' dönüşmüştür. İlk sınav "Zengîbâr ülkesinin "Zengî" denilen devleri ile mücadeledir. Zengîbâr; siyahiler memleketi, sudan ülkesi. Divan şiiri coğrafyası içinde Rûm (Anadolu) ile tezat sanatı içinde verilir (Uludağ, 2013, s. 285). Âşıklar, dinlenmek için konakladıkları esnada Zengîlerin saldırısına uğrarlar.

*Kendüzi tenhâ vü anlar bî-aded
Kaldırub el istedi Hakk'dan meded*

...

*İrişüb ol nûr-ı bürhân-ı ilâh
İtdi bir sa'atde ol kavmi tebâh (b. 1436-1461)*

(Kendisi tek onlar ise sayısızdı. (Bu durumda) ellerini kaldırıp Cenab-ı Hakk'tan yardım istedi. O ilah bürhanı nur yetişip; o kavmi bir saatte mahvetti.) (Uludağ, 2013, s. 289).

Beyitlerde de görüldüğü üzere Salâmân, büyük kahramanlık gösterse de dev sürüsüyle başa çıkamaz, Absâl için endişlenip duayla Allah'tan yardım ister. Kahramanın en çaresiz anında 'doğüstü yardım' yetişir, gökten Hızır iner.

3.2.2. Hızır'ın Yardımı (Sınavlar Yolu/Doğüstü Yardım)

İlâhî bir lütuf olarak Hızır'ın yetişmesiyle ölümden dönen Salâmân, ilk 'yeniden doğuş' deneyimini yaşayarak doğüstü yardım aldığını fark eder. Yeniden doğuş anları, kahramanın yolculuğunda keskin dönüşümleri ifade eder. Erginlenmenin en önemli

anları oldukları söylenebilir. Kahramanın bilinçdışı ile etkileşimi, en keskin olarak yeniden doğuş deneyimlerinde görülür.

*Hızır'dur bildi Salâmân ol dilîr
Kim irişdi gaybden mânend-i şîr*

...

*Şükr idüp su gibi sürdi yire rûy
Gözleri yaşın safâdan itdi cûy (b. 1467-1470)*

(*Salâmân, gayibden aslan gibi yetişen o yiğidin Hızır olduğunu anladı. Salâmân şükrederek yere yüz sürdü ve mutluluktan gözyaşlarını nehir etti.*) (Uludağ, 2013, s. 292).

Bu beyitlerde görülen yardımcı Hızır karakteri, efsaneye göre ab-ı hayat içerek ölümsüzlüğe ulaşmış bir velidir (Pala, 2022, s. 41). Birçok halk hikâyesinde kahramanın yardımcısı olarak görülür. Bireyleşme yolculuğunun çevriminde 'iki dünyanın ustası' olan karakterlerden biridir. Hızır aynı zamanda bilinç ve bilinçdışının bütünlüğünü ifade eden 'kendilik' kavramının karşılığı olarak da görülmektedir (Jung, 2021, s. 79).

3.2.3. Babaya Dönüş (Babanın Gönlünü Alma)

Devlerle mücadelesinden Hızır sayesinde kurtulan Salâmân, yurda dönünce büyük bir sevinçle karşılanır. Hükümdar, oğluna kavuştuğu için mutlu olmakla beraber Absâl konusundaki görüşünden vazgeçmez ve Salâmân'a öğütlerini yineler.

*İtme kadrün çarhını hâk ile pest
Şâh-ı dehr ol olmağıl şâhid-perest (b. 1503)*

(*Değerinin yüceliğini toprakla aşağı düşürme. Dünya padişahu ol, güzele tapan olma.*) (Uludağ, 2013, s. 295).

Bu beyitlerle nasihatte bulunan babasına hak vermekle beraber Absâl'dan vazgeçemeyen Salâmân, egosundan sıyrılacağı dehlize doğru sürüklenmektedir.

3.2.4. İkinci Kaçış-Çöl (Baştan Çıkarıcı Olarak Kadın)

Salâmân'ın Absâl'dan vazgeçmesi kolay değildir. Absâl, Salâmân için sevgiliden öte anlamlar taşır. Salâmân'ın doğumu ve Absâl'in rolü düşünüldüğünde arka planda güçlü bir anima ve anne arketipinin olduğu görülür. Salâmân'ın babasıyla mücadelesinde ve Absâl'dan vazgeçmeyişinde bu anne-sevgili imgesinin payı büyüktür. Aşağıdaki beyitte bu çıkmazın ikinci bir kaçış getirdiği görülür:

*Pes kılub cân kasdını bu hâl ile
Azm-i sahrâ eyledi Absâl ile (b. 1527)*

(*Daha sonra Salâmân bu halet-i ruhiye içinde canına kıymaya karar verip, Absâl ile birlikte çöle gitti.*) (Uludağ, 2013, s. 297).

İkinci kaçış kahramanın içine düştüğü çıkmazın belirgin bir göstergesidir.

3.2.5. İntihar (Doğüstü Yardım/Dönüşün Reddi)

Baba ve vezirinin baskılarından iyice daralan Salâmân, daha önce denediği kaçışın da fayda etmediğini bildiği için keskin bir çözüme yönelir: intihar. Absâl'la sözleşip çölde yaktıkları büyük bir ateşe atlamaya karar verirler.

*Basuben bağına Absâl'ı hemân
Atdı hindûlar gibi ol oda cân (b. 1560)*

(*Derhal Absâl'ı bağına basarak; Hintliler gibi o ateşe canını attı.*) (Uludağ, 2013, s. 301).

Yukarıdaki beyitte ifadesini bulan bu hayattan kopuş, bilincin engeller karşısında yenik düştüğünün göstergesidir. Bu aşamada bilinçdışı unsurlar, dengeyi sağlamak için müdahalede bulunmaya başlar ve yolculuğun dönüş kısmı da başlamış olur.

3.3. Salâmân'ın Dönüşü

3.3.1. Babanın Duasıyla Ateşten Kurtuluş (Dönüşün Reddi/Doğaüstü Yardım/Dışardan Gelen Kurtuluş)

Durumdan haberdar olan Hükümdar'ın baba yüreğine ateş düşer. Hemen ellerini açıp çaresizliğini arz ederek 'Hz. İbrahim'i ateşten kurtardığı gibi' oğlu Salâmân'ı da kurtarması için Allah'a yalvarır. Babanın bu içten duası karşılığını bulur ve bir kez daha ilâhî bir lütuf olarak kahraman, doğaüstü yardımla kurtulur. Bu durum yenik düşen bilince karşılık, bilinç dışının dengeyi sağladığının işaretidir.

*Çün derûn-ı dilden itdi şeh enîn
İrdi ol dem lutf-ı Rabbü'l-âlemîn*

*Rahm idüp eşkine ol dil-dâdenün
Yakmadı od bir kılın şehzâdenün (b. 1569-1570)*

(Padişah gönlünün içinden inlediği için; O anda Âlemlerin Rabbi'nin lütfu yetişti. (Cenab-ı Hakk o gönül vermiş Padişah'ın gözyaşlarına merhamet etti ve o ateş; Şehzade'nin bir kılını dahi yakmadı.) (Uludağ, 2013, s. 301).

Bu beyitlerdeki ateşten kurtuluş, Salâmân'ın ikinci 'yeniden doğuşudur'. İlki Hızır müdahalesi ile gerçekleşen yeniden doğuşun, ikincisi Hükümdar duasıyla gerçekleşir. Kahramanın iradesinden bağımsız yapılan bu doğaüstü yardımlar yolculuk çevriminin 'dışarıdan gelen kurtuluş' evresine denk gelmektedir. Kahramanın dara düştüğü her anda böyle dışarıdan bir yardım elinin uzanması onun biricikliğinin göstergesidir. Nitekim aşağıdaki beyitte Salâmân için 'selamet olan ateşin, narin bir gül dalı olan, Absâl'ı yakıp kül ettiği görülür:

*Lâkin Absal'ı misâl-i şâh-ı gül
Yakup ol âteş ser-â-pây itdi kül (b. 1571)*

(Ancak, o ateş; Absâl'ı gül dalı misali baştan ayağa kadar yakıp kül etti.) (Uludağ, 2013, s. 302).

'Anasır-ı erba'dan olan ateşin, yakıp yok etmesi gibi dönüştürüp olgunlaştırma özelliği de vardır (Pala, 2022: 41). Özellikle ateşin temizleyiciliği, kahramandaki 'soylu özün' ortaya çıkarılması için kullanılan bir imgedir. Salâmân, yolculuğun en başından beri kahramandaki özün ortaya çıkmasına engel olarak görülen Absâl'dan, anne ve anima arketiplerinin güçlü etkisinden dolayı vazgeçemez. Nitekim Absâl'dan olmaktansa canından olmayı tercih eder. Fakat bu tercih kahramanın eşsiz yönünün ortaya çıkmasına, isteği dışında da olsa bir nevi prangalarından kurtulmasına yol açar. Ateş, Salâmân'ı Absâl'dan kurtararak soylu yönünü ortaya çıkarır. Kahraman eşsizdir. Bu durumu şair şöyle ifade etmiştir:

*Bu mukkarerdür belî yokdur gümân
Görmez âteşden zer-i hâlis ziyân*

*Çün Salâmân idi zer Absâl gışş
Lâ-cerem bu yanuben ol kaldı hoş (b. 1572-1573)*

(Evet! Bunun kararlaştırılmış olduğuna şüphe yoktur. (Zira) saf altın ateşten zarar görmez. Salâmân saf altın, Absâl sahte altın olduğu için; elbette ki bu Absâl yandı, o Salâmân sağlam kaldı.) (Uludağ, 2013, s. 302).

Beyitlerde de görülen, dışarıdan gelen kurtuluşla kaderinin ona çizdiği yolda ilerleyen kahraman, bir 'dönüş eşiğine' daha dayanmış olur. Salâmân, ikinci yeniden doğuşunda ödediği ağır bedelin getirdiği ayrılık acısından ve vicdan azabından kurtulmalıdır. Absâl'ın ölümünden duyulan acı, dönüş yolunda aşılmaz bir engel gibi durmaktadır. Bu acının şiirdeki yansıması şöyledir:

*Yâr gitdi kaldı tensiz cân gibi
Kıldı efgân bülbül-i nâlân gibi*

*Dûd-ı âhundan felek oldı kebûd
İhtirâkı urdı mihr ü mâha od (b. 1595-1596)*

(Yar gitti, (tek başına) cansız bir vücut gibi kaldı. İnleyen bülbül gibi feryat etti. Onun ahının dumanından felek mavi renk oldu. Yanıp tutuşması, ay ve güneşe ateş vurdu.) (Uludağ, 2013, s. 304).

Beyitlerde gulûv derecesinde mübalağa sanatıyla ifade edilen aşk acısı, Salâmân'ın aşması gereken dönüş eşiğinin karşılığıdır.

3.3.2. Vezir Hâkime Tabi Olma (Dışarıdan Gelen Kurtuluş/Dönüş Eşiğini Aşma/İki Dünyanın Ustası)

Hükümdar oğlunun bu haline çok üzülür. Belli ki kahramanın dışarıdan gelen bir kurtuluşa, bir yeniden doğuşa daha ihtiyacı vardır. Çaresiz soluğu vezirin yanında alır. Hızır gibi 'kendilikin' ifadesi olan hikmet ehli Vezir Hâkim, bilinç ve bilinç dışı bütünlüğündeki 'iki dünya ustasıdır'. Salâmân'ın ilk doğumunda olduğu gibi son yeniden doğuşunda da sorumluluğu üstlenir. Salâmân'a, isterse Absâl'ın bir suretini yapabileceğini söyleyen Vezir'in bir şartı vardır. Şehzade sorgulamadan kendisine tabi olmalıdır. Bu istek kahramanın egosundan kurtulmasına yol açacak fitili ateşler. Absâl'a kavuşma hayaliyle Salâmân, bu şartı seve seve kabul eder. Hâkim'in isteğine, Salâmân'ın verdiği karşılık aşağıdaki beyitlerde görülür:

*Ger Salâmân ola fermân-ber bana
Ola vâsıl tîzrek dilber ana*

...

*Ol kelâmı çün Salâmân dinledi
Kendüden varub derûndan inledi*

*Sürdi yüzler feylesofun pâyına
Cân u dilden uydu fikr ü râyına (b. 1702-1706-1707)*

(Eğer Salâmân verdiğim emirleri yerine getirir ise; o dilbere derhal kavuşur. Salâmân bu sözleri dinlediğinde, kendinden geçerek yürekte inledi. Bilgin'in ayağına (kapanıp) yüz sürdü. Can ve gönülden onun fikir ve görüşlerine uydu.) (Uludağ, 2013, s. 314).

Bu beyitlerle Salâmân, egosundan vazgeçip 'dönüş eşiğini' de aşmış olur.

3.3.3. Zühre ile Karşılaşma (Tanrıçayla Karşılaşma)

Vezir, hikmet ve sihirle Absâl'ın bir suretini yapar ve belli zamanlarda Şehzade'nin acısını dindirmek için sureti ona gösterir. Geriye kalan zamanlarda da Salâmân'ı bir çeşit manevi eğitime alır. Salâmân, zamanla acısını ilk günkü yoğunlukta

hissetmez olur. Bir gün Vezir, Şehzade'ye gerçek güzelliğin temsili olan Zühre'den bahseder. Zühre'yi öyle çok metheder ki Salâmân dayanamaz ve onu görmek ister. Bilgin Vezir, fırsatı kaçırmaz ve yine hikmet ve sihir yoluyla Salâmân'a Zühre'nin bir suretini gösterir. Zühre'yi görür görmez Salâmân'ın gönlünden Absâl'ın hayali silinir.

Beşerî aşktan ilahi aşka yönelişin ifadesi olan bu durum, kahramanın sonsuz yolculuğunda 'tanrıçayla karşılaşma' olarak ifade edilmiştir (Campbell, 2023, s. 111).

*Tal'at-ı eflâkden gitdi hicâb
Zühre'nün gördi cemâlin bi-nikâb*

*Yudı dilden nakş-ı Absâl'ı tamâm
Hâtırını kıldı mihr-i Zühre râm (b. 1751-1752)*

(Feleklerin yüzünden perde gitti. Zühre'nin yüz güzelliğini peçesiz gördü. Gönlünden Absâl'ın nakşını tamamen temizledi, Zühre'nin sevgisine gönlünü esir etti.) (Uludağ, 2013, s. 319).

Yukarıdaki beyitlerde geçen Zühre karakteri, ölümsüz ve mükemmel güzelliği temsil etmektedir. Klasik Türk edebiyatında sevgiliyi tanımlamak için kullanılan bir mazmundur (Pala, 2022, s. 494). Zühre, Salâmân'ın yolculuğunda nihai ödül olarak sunulmuştur.

3.3.4. İlahî Aşka Yönelme (İki Dünya Ustası/Nihai Ödül)

Salâmân'ın, tasavvufî deyişle 'suretten geçip sirete kavuşması' yolculuğun amacına ulaşmasıdır. Kahraman aydınlanmış, baştaki amaç olan bireyleşmeyi başarmıştır. O artık bilinç ve bilinç dışının bütünlüğünde iki dünyanın ustasıdır.

*Hüsn-i bâkî buldı fânîden geçüb
Hem-dem-i hûr oldı perrîden kaçub (b. 1753)*

(Fani olandan vazgeçip daimî güzelliği buldu. Perîden kurtulup, hurinin arkadaşı oldu.) (Uludağ, 2013, s. 319).

Beyitteki ebedi güzelliğe yönelik vurgusu, kişisel tutkularından kurtulup varlığın ardındaki hikmeti gören kahramanın, tabi olandan çıkıp tabi olunan kişiye dönüştüğünün işaretidir.

3.3.5. Tahta Kavuşma (Nihai Ödül/Yaşam Özgürlüğü)

Hükümdar, oğlu Salâmân'ın bilincin basit dünyasından çıkıp bireyleştğini gördüğünde nihai ödülün bir başka karşılığı olan tahtı, Şehzade'ye bırakır. Devlet kelimesinin; "ululuk, mutluk, saadet, talih, baht" gibi anlamlara gelmesi, devlete kavuşmanın yolculuğun sonunda nihai ödül olarak sunulmasını daha iyi açıklamaktadır.

*Pes Salâmân'ı alub yanına Şâh
Gün gibi başına urdı zer-külâh*

*İtdürüb bey'at kamu halkı hemân
Ana teslîm eyledi tahtın revân (b. 1771-1772)*

(Daha sonra Şah Salâmân'ı yanına alıp, başına güneş gibi parlayan altın bir külâh geçirdi. Derhal bütün halkı ona itaat ettirip, yürüyen tahtını ona hemen teslim etti.) (Uludağ, 2013, s. 321).

Bu beyitlerde de belirtildiği üzere, yolculuk sonunda tahtın Salaman'a bırakılması kahramanın yolculuk döngüsünü tamamladığının göstergesidir.

3.3.6. Hükümdar Olarak Salâmân (İki Dünyanın Ustası/Yaşama Özgürlüğü)

Yolculuğun başında baba ile mücadeleye girişen kahraman, yolculuk aşamalarını geçtikçe daha çok babasına benzer ve yolculuk sonunda babanın yerine geçer. Yolculuk başladığı yerde son bulur. Bütün bu bireyleşme, olgunlaşma süreci Salâmân'ın omuzlarına sorumluluklar yükler.

Artık iki dünyanın ustası olarak halkına karşı görevleri vardır. Onlara ebedi hayatın kapılarını açmalı, 'yaşama özgürlüğünü' sunmalıdır. O, aydınlanmış bir yol göstericidir (Campbell, 2023, s. 216).

*Dimiş ey ferzend fânîdür cihân
Mülk-i Hakk'dan gayrı yokdur câvidân*

*Sahn-ı dünyâ kişt-zâr-ı gamdurur
Gülşen-i 'ukbâ ebed hurremdurur (b. 1775-1776)*

(Padişah vasiyetinde şunları söylemiş) "Ey oğul! Dünya gelip geçicidir. Hak ülkesinden başka ebedî (mülk) yoktur. Dünya sahnesi ıstırap dolu bir ekin tarlasıdır. Ahiret gül bahçesi ise daima şen ve sevinçlidir." (Uludağ, 2013, s. 321).

İnsanın ölümlü yanına karşın ölümsüz yönünün vurgulandığı yukarıdaki beyitler, zıtlıktan birliğe gidişin ifadesidir. Tahta hükmedecek kahramanın bu birliğe kavuşması gerekir. Bütün yolculuk çevriminin amacı budur.

4. Sonuç

16. yy. şairlerinden Lami'î Çelebi'nin "Salâmân u Absâl" mesnevisi, "Kahramanın Arketipsel Yolculuğu" açısından incelenmiş ve eserin arka planında çok sayıda arketip kavramı olduğu görülmüştür. Mesnevinin başkahramanı Salâmân, Campbell'ın belirlemiş olduğu "Yolculuğa Çıkış, Erginlenme, Dönüş" aşamalarına uygun bir süreçten geçerek bireyleşip, olgunlaşmaktadır.

Kahraman, yola çıkış olarak belirlenen yolculuğun ilk bölümünde:

- Sıra Dışı Doğum (Maceraya Çağrı)
- Absâl'a Aşık Olma (Maceraya Çağrı/Çağrının Reddi/Baştan Çıkarıcı Olarak Kadın)
- Birinci Kaçış (İlk Eşiğin Aşılması/Doğüstü Yardım/Sınavlar Yolu)
- Engelleri Aşma (İlk Eşiğin Aşılması/Doğüstü Yardım/Sınavlar Yolu)
- Issız Ada (Balina Karnı/Doğüstü Yardım) aşamalarından geçmiştir.

Bu bölümü takip eden erginlenme bölümünde ise sırasıyla:

- Devlerle Mücadele (Sınavlar Yolu/Doğüstü Yardım)
- Hızır'ın Yardımı (Sınavlar Yolu/Doğüstü Yardım)
- Babaya Dönüş (Babanın Gönlünü Alma)
- İkinci Kaçış-Çöl (Baştan Çıkarıcı Olarak Kadın)
- İntihar (Doğüstü Yardım/Dönüşün Reddi) aşamalarından geçilmiştir.

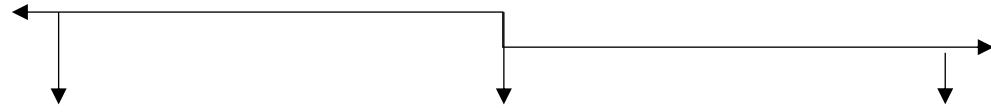
Yolculuk çevriminin son bölümü olan dönüş bölümünde:

- Babanın Duasıyla Ateşten Kurtuluş (Dönüşün Reddi/Doğüstü Yardım/Dışardan Gelen Kurtuluş)

- Vezir Hâkime Tabi Olma (Dışarıdan Gelen Kurtuluş/Dönüş Eşiğini Aşma/İki Dünyanın Ustası)
- Zühre ile Karşılaşma (Tanrıçayla Karşılaşma)
- İlahi Aşka Yönelme (İki Dünya Ustası/Nihai Ödül)
- Tahta Kavuşma (Nihai Ödül/Yaşam Özgürlüğü)
- Hükümdar olan Salâmân (İki Dünyanın Ustası/Yaşama Özgürlüğü) aşamaları geçilerek döngü tamamlanmıştır.

Sıra dışı bir doğumla başlayan kahramanın macerası “yola çıkış, erginlenme, dönüş” üst başlıklarında farklılık göstermezken alt başlıkların bazı yerlerde birbiriyle kaynaştığı, bazı yerlerde de sıralarının değiştiği görülmüştür. Söz gelimi, Campbell’ın, erginlenme bölümünde yer verdiği “baştan çıkarıcı olarak kadın” aşaması, mesnevide “yolculuğa çıkış” bölümünde yer almıştır. Benzer şekilde Campbell’ın erginlenme sonuna yerleştirdiği “nihaî ödül” aşaması, mesnevide dönüş bölümünün sonunda karşımıza çıkmaktadır. “Sınavlar yolu” gibi bazı aşamalar ise yolculuk çevriminin farklı bölümlerinde tekrar etmiştir. Alt başlıklardaki bu ufak farklılıklar doğal karşılanmaktadır. Aşağıda yolculuk şemaları şematik olarak karşılaştırılmış, mesnevideki dönüşüm aşamalarının yolculuk çevriminde denk geldiği bölümler gösterilmiştir.

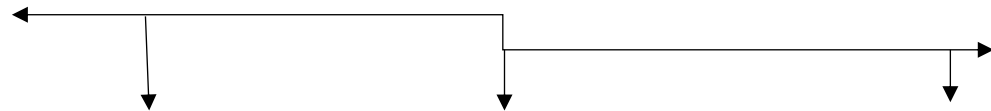
Kahramanın Sonsuz Yolculuğu

1. Yola Çıkış	2. Erginlenme	3. Dönüş
<ul style="list-style-type: none"> • Maceraya Çağrı • Çağrının Reddi • Doğaüstü Yardım • İlk Eşiğin Aşılması • Balina Karnı 	<ul style="list-style-type: none"> • Sınavlar Yolu • Tanrıçayla Karşılaşma • Baştan çıkarıcı olarak Kadın • Babanın Gölünü Alma • Tanrılaştırma • Nihai Ödül 	<ul style="list-style-type: none"> • Dönüşün Reddi • Büyülü Kaçış • Dışarıdan Gelen Kurtuluş • Dönüş Eşiğini Aşma • İki Dünya Ustası • Yaşama Özgürlüğü

(Campbell, 2023, s. 6)

Salaman'ın Arketipsel Yolculuğu

1. Yola Çıkış	2. Erginlenme	3. Dönüş
<ul style="list-style-type: none"> • Sıra Dışı Doğum • Absâl'a Âşık Olma • Kaçış • Engelleri Aşma • Issız Ada 	<ul style="list-style-type: none"> • Değerlerle Mücadele • Hızır'dan Yardım • Babaya Dönüş • Kaçış-Çöl • İntihar 	<ul style="list-style-type: none"> • Ateşten Kurtuluş • Vezir Hâkime Tabi Olma • Zühre ile Karşılaşma • İlahi Aşka Yöneliş • Tahta Kavuşma

Salâmân u Absâl mesnevisinin başkahramanı olan Salâmân'ın birçok mit ve hikâyede görülen "kahramanın yolculuğu" döngüsüne uygun bir yolculuktan geçerek bireyleştiği görülmektedir. Lami'î Çelebi'nin eseri, eski metinlerin insanlığın ortak hafızasından kopuk olmadığını, arka planda çok sayıda arketipsel unsurdan beslenildiğini gösteren güzel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Analitik psikolojinin geliştirdiği kavramlar ışığında metinleri okumak bu derin anlamlardan faydalanmak için büyük fırsatlar sunmaktadır.

Kaynakça

- Campbell, J. (2023). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (S. Gürses, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Can, Ş. (2011). *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Carrel, A. (2019). *İnsan Denen Meçhul* (Z. Atsız, Çev.). İstanbul: The Kitap Yayınları.
- Cebeci, O. (2009). *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Develioğlu, F. (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Frankle, E. V. (2019). *İnsanın Anlam Arayışı* (S. Budak, Çev.). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Freud, S. (2023). *Psikanaliz Üzerine Beş Konferans ve Psikanalize Toplu Bakış* (K. Şipal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Jung, C. G. (2006). *Analitik Psikoloji* (E. Gürol, Çev.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Jung, C. G. (2021). *Dört Arketip* (Z. A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Jung, C. G. (2009). *İnsan ve Sembolleri* (A.N. Babaoğlu, Çev.). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Kayaokay, İ. (2018). Oedipus Kompleksi Bağlamında Lami'î'nin Salaman u Absal Mesnevisi. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 17, 50-63.
- Moran, B. (2011). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fuzûlî, M. N. Doğan (Haz.). (2018). *Leyalâ vü Mecnûn*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. (<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10680,metinpdf.pdf?0>) [Erişim tarihi: 23.08.2023],
- Pala, İ. (2022). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2021). *Osmanlı Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TDK. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Uludağ, E. (2013). *Salâmân ve Absâl*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.